

ПРОФ. Д<sup>Р</sup>. МАКС ЗЕРІНГ

Про земельну справу  
на Україні



НАКЛАДОМ „ВІСНИКА ПОЛІТИКИ, ЛІТЕРАТУРИ Й ЖИТТЯ“

ВІДЕНЬ, 1918

З друкарні Адольфа Гольцгавзена.

## ПЕРЕДМОВА.

Найважнішою справою, яка стоїть на деннім порядку народнього життя на Україні, є розв'язання земельної справи. Виданий Українською Центральною Радою земельний закон з дня 18 січня (ст.ст.) 1918 р. про соціалізацію землі, не задоволивши нікого, вніс тільки великий розстрій в земельні й господарські відносини та був причиною державного перевороту й тої анархії, яка досі бушує на Україні.

Сей закон гетьманське Правительство скасувало, привернуло назад право приватної власности й видало тимчасовий закон про право купна-продажі землі, а основний закон про земельну реформу ще виробляється.

Згори можна було ждати, що закон Центральної Ради про соціалізацію землі не витримає спроб життя, і скорше чи пізнійше довелося б його змінити. Передбачаючи сю неминучу ревізію закону, задумала редакція „Вістника літератури, політики й життя“ засягнути думки про сей закон і про бажаний спосіб розв'язання земельної справи у чужих людей і в сій цілі розписала анкетний лист до цілого ряду німецьких економістів, учених і політиків.

Анкета обіймала такі питання:

1. Який вплив може мати безплатне загальне вивласнення землі на економічне життя краю?

2. Який вплив може мати скасування приватної власности на землю на продуктивність праці хліборобського насе-

лення, на піднесення хліборобської техніки та взагалі на видатність хліборобської продукції?

3. Чи можливе й чи доцільне з точки погляду розвитку продукційних сил країни переведення соціалізації землі без одночасної соціалізації всіх інших галузей народного господарства?

4. Чи можливе переведення рівного поділу землі для користання після трудової норми й чи доцільне було-б се з точки погляду раціонального ведення господарства та для видатності хліборобської продукції?

5. Які розміри земельного володіння найвідповідніші під суспільним оглядом для видатності сільського господарства?

Як видно з цих питань, редакції „Вістника літератури, політики й життя“ ходило про освітлення земельного питання з теоретичного боку, щоб допомогти українській суспільності краще зорієнтувати ся в сій складній справі, використовуючи західно-європейські дослідження на сій полі. На жаль не так багато людей відгукнуло ся на анкету, як того сподівала ся редакція „Вістника“ та як того заслуговувала справа. Причиною сього є може те, що скоро по розписанню анкети довершив ся у Києві державний переворот, який скасував закон про соціалізацію землі, а через те й цікавість до земельної справи, як вона ставила ся в земельнім законі Ради, значно ослабла.

З надісланих голосів найбільшу вартість представляє більша стаття проф. д-ра М. Зерінга, яку, по видрукованню у „Вістнику“, видаємо отсе й окремою брошурою. Статтю проф. Зерінга прочитає з охотою кожний, хто цікавиться земельною справою взагалі, особливо вона цікава для тих, хто хоче увільнити ся

від пануючих суто російських поглядів на земельну справу, які можуть часто претендувати на „оригінальність“, але які ще частійше розходять ся з вимогами й потребами економічного розвитку.

Проф. Зерінг належить до найвизначніших економістів у Німеччині, бував у Росії та на Україні й прекрасно познайомлений з земельними відносинами в Росії взагалі й на Україні зокрема. В 1883 р. їздив на поручення пруського правительства в Північну Америку для студій над умовами конкуренції на полі сільського господарства. Був професором боннського університету, а потім став професором сільсько-господарської академії й університету в Берліні. Згід його пера вийшло багато поважних праць з поля сільського господарства.



## I. До справи селянського землеволодіння.

Територія Української Народньої Республіки творить щодо своєї історії й географічного положення переходову область від західньої Європи до східньої Європи й Азії. Нова держава стоїть сьогодні перед вибором, чи хоче уладнати свій земельний устрій на європейський зразок, чи посунути його назад на російсько-азійський зразок. Тимчасовий закон з 18 січня 1918 р. дотично володіння і користування землею пішов останньою дорогою. Під формальним оглядом нарушив він тим самим історично розвинені правні підстави земельного устрою в західній Україні. Бо на Волині, Поділлі, в Київщині й на Полтавщині вже перед реформою Столипіна далеко переважали (по обчисленню з 1905 р.) селянські господарства з приватною власністю, — навіть у чернігівській губ. виносили вони більше ніж половину. Правда, в східній Україні (харківська губ.) і в південній Україні (Херсонщина, Катеринославщина, Таврія) панує спільне володіння, але тут особливо щиро прийнято думки земельної реформи Столипіна — знак, що кріпкі та здатні до поступового господарства елементи особливо сильно були заступлені серед селянства. Сі округи стоять щодо розміру розпочатих робіт коло „землеустроювання“ на чолі всіх губерній колишньої російської царської держави. Отже тут закон з 18 січня 1918 р. означає реакцію, зроблену буцім-то в інтересі слабшої частини селянства.

Котра з обох систем заслугує на першенство, показується з їх народно-господарських і суспільних наслідків.

### 1. Економічно-психологічні наслідки.

Коли порівняти статистику видатности жнив, виказує середня і західня Європа на диво багато вищий вислід ніж східня Європа, навіть з такою дуже урожайною чорноземною половою, як українська, включно. Причиною сього є не тільки загальні народно-господарські умови, які вимагали там інтенсивної, а тут екстенсивної господарки.

В часі наукових подорожей по Україні й по Московщині міг я в 1911 і 1912 рр. виразно зауважити на багатьох місцях ту саму різницю, яка витворювала ся по кількох літах між громадами, котрі від общини перейшли до особистої власности або котрі обставали при спільнім володінню.

Продукційно-технічна перевага сільської приватної власности основується на:

а) на певности, що кожда поправа землі й хліборобського господарства виходить на добро посідачеві, який сам працює, та його родині, отже винагорода за спільну працю дістається в уділі також працюючим;

б) на повній свободі господарювання в тім змислі, що приватна власність не ставить жадних перешкод тому, щоб кождий показав, що уміє і потрапить, припустивши, що уклад нив, їх упорядкування і форма куснів ґрунту сформується згідно з основною думкою про приватну власність;

в) одначе по середноєвропейським досвідам свобода господарювання не придушила виростлого з близького сусідства змислу спільности. Що більше, з злуки того духа свободи та спільности вийшов, особливо в Німеччині, багатий розвиток спілок, які там доповнюють господарство окремих селян усюди, де велике господарство технічно або господарсько кориснійше.

г) Спадкове право в селянськім господарстві забезпечує таку важну для управи землі й зокрема також для годівлі домашніх звірят безпереривність господарства. Засада безпереривности або „продовжування діла“, як се називає Ле Пле, спричиняє, що кожда генерація переймає від попередньої всі улаження господарства та всі технічні здобутки; прикмети землі на кождій парцелі пізнається як найдокладнійше, плодозмін прикладається як найстараннійше до земельних відносин, цілу господарку, а особливо молодник на приплідок, індивідуалізується як найдокладнійше відповідно до даних земельних і кліматичних відносин. Коли земельна власність, як се з правила діється в Німеччині та Скандинавії, лишається в спадку неподіленою, смерть власника позіставляє вибрану господарську систему зовсім недіткненою. Притім приватна власність не перешкаджає новим і свіжим силам через купно землі увійти між селянство та своїм прикладом внести не один новий почин.

Спільна земельна власність з періодичними новими поділами параліжує енергію в праці, бо вона при найближшій новім поділі тим певнійше позбавляє сільського



господаря кусників ґрунту, чим краще він виправив їх. Вона спинює або опізнює технічний поступ, бо спосібного господаря звязує ухвалами більшости, котра все назадницька та привикла господарити на давній лад. Розпорядки або ради, які приходять зовні, навіть коли їм підчинить ся більшість, не можуть ніколи заступити свободи окремого господаря, бо засадою сільсько-господарського поступу є індивідуалізація, щораз краще приміненне до господарських умов, які часто змінюють ся з кожним новим кусником ґрунту.

Спільна земельна власність дала московським селянам той нахил бути чередою, який робить їх в наших очах середновічними людьми. Вона не знає земельного спадкового права й тому також не знає запевненого продовжування господарства. Звісно, що багато громад занехало періодичні новіподіли й тим зблизило ся до спадкового землекористання, яке має подібні добрі сторони, що приватна власність, хоча не мало правного забезпечення.

## 2. Суспільні наслідки.

а) Суспільна вартість селянської земельної власности.

Там, де велика земельна власність не забирає селянству забагато землі, в цілій західній і південній Німеччині, а також у великій частині східньої Німеччини, — вислідом спадковости земельного права є широка верства дійсно незалежних людей. Селянство тут як найтісніше зросло ся з власною землею і повне справжньої любови до батьківщини. Ніде родинна звязь не є такою сильною, як там, де селянин з родиною спільно працює. Він не уважає господарства предметом торгівлі та спекуляції, але уважає його повіреним собі добром, яким господарить з посвятою і з поривом, щоб передати його в руки спадкоємців у поправленім стані й без надто тяжкого довжного тягару. Довги нашого селянства з рідкими виїмками не високі. Діти дістають добре вихованне і освіту; вони одержують добрий посаг по мірі надвишок господарства так, що займають поважне становище в суспільности навіть тоді, коли покидають батьківський ґрунт та беруть ся до иншого зайняття. Так свободне селянство творить властиво підставу цілого суспільного будинку там, де велика земельна власність не надто розлога. Воно доставляє всім иншим класам народу все на ново незужитих і здатних сил. Вчасному витворенню приватної земельної власности завдячує середня і західня

Європа так само вчасний міський розвиток і широку диференціацію суспільних станів.

Признання права тільки часового користування, довготу якого установляє сільська громада (§ 13 зак. 18. I. 1918), не можна погодити ні з технічним поступом, ні воно не в силі витворити середньої верстви з дійсно незалежних сільських господарів. Тимчасовий наєм землі, який зближається до часового права користування, ніде не вдержався для малого сільського господарства. Селянський наєм землі, який споконвіку бачимо у властивій вітчизні модерного капіталізму, у Великобританії, Бельгії й Голяндії, в романських краях і який має на меті гнетуче панування рентового капіталу над хліборобським населенням, стоїть щодо хліборобської техніки так само низше німецької і скандинавської системи селянської приватної власності, як і щодо самотійності й характерності хліборобів.

Спадкове право користування, як се допускає факультативно § 13 тимчасового закону, зближається до земельної власності. Не можна було-б нічого закинути цьому, що більше, треба-б приплеснути, колиб був замір ту громадську землю або дотеперішню землю великих земельних власників, яку треба поділити, передати у вічне користування з деякими обмеженнями щодо продажі й обдовження, щоб таким робом на довший час охоронити цілість новоутворених посіlostей перед продажем, роздробленням і обдовженням. Але примусова переміна добре набутої земельної власності на голе право користування викликає найбільший сумнів (гл. низше, ч. III), тим більше тоді, коли право можна взяти назад, отже воно не дає дійсного забезпечення власності (§ 15 тимчасового закону).

#### б) Суспільна диференціація серед сільського населення.

Індивідуальної приватної власності (або вічного права користування) не можна в усякім разі погодити з спільним „правом на користування землею“ (§ 5), таке право взагалі можна приложити тільки в дуже рідко заселеним краю, або в краю, який безустанно поширює свої межі завоюваннями коштом сусідніх народів. По мірі того, як ці передумови занепадали в Росії, признання того загального права на землю в общині у звязку з лихим господарюванням на землі довело до вічного земельного голоду й до всіх явищ перелюднення і роздроблення землі, хоч для середноєвропей-



ських понять треба густоту населення в Росії скрізь назвати малою. Чейже в Німеччині живе пересічно 120 людей на 1 кв. км., а на властивій Україні 68, в південній Україні 35. Спільна власність має тенденцію задержувати в хліборобській стані більше людей, ніж сей стан може справді вижити. Поділ великих земельних маєтків міг усе дати тільки тимчасову полекшу.

Суспільним наслідком в найкориснішому разі була-б рівність між посідачами, але се була-б рівність бідних людей, пролетарів.

Правда, в німецькій селі існує вже віддавна окрема верства наємних робітників, а їх пайка земельної власности, якої вже не можна побільшити, всеж дає їм упривилейоване суспільне становище. Одначе фальшива була-б се думка приймати, що там, де розміри великої земельної власности не надто великі, конче наступає між робітниками й земельними власниками класовий розділ. В краях з споконвічним рівним реальним поділом спадщини (над середнім і горішнім Реном) відбувається постійне вирівнювання земельної власности. Та навіть там, де має перевагу більший селянський хутір, як в багатих травами краях, котрі лежать коло Північного моря (Долішня Саксонія і Вестфалія) і коло Альп (Баварія по правім боці Рену), робітництво всеж, володіючи багатьома дрібними господарствами, має участь в земельній власности. Здатний і ошадний мущина має можливість поволі піднести ся до повної незалежности. Міське робітництво, що вийшло з сільського, певне себе й воно добре винагороджене. Воно високо стоїть понад російським фабричним населенням Москви й Петербурга. Гострі класові противенства витворили ся тільки там, де є надто великі розміри великої земельної власности й сільського господарства (як в частинах східньої Німеччини).

По таких досвідах закон з 18. І. 1918 виходить з фальшивої передумови, коли він бачить у кождім випадку найму джерело визиску й загострення суспільних конфліктів, і тому велить, щоб земельна пайка перейшла до сільських громад і земельних комітетів, як тільки не оброблює її власними силами господарь і його родина (§ 15). Відповідно до того треба-б відібрати земельну власність також тому, хто управлений до вічного користування, коли його діти ще за малі, щоб помагати в господарстві, а чужі дорослі сини або доньки вступають в нього яко наймит і наймичка. Такі постанови нарушують принцип безпереривности діла, нищать всяку певність доставити нащадкам вислід власної праці й сим захитують психольогічну підставу всякого справного селянства.

## II. Велика земельна власність і велике сільське господарство.

Коли, як пише редакція часописи „Вістник політики, літератури й життя“, національно-політичні огляди вимагають скасування великої земельної власності, тут не має що говорити народній економіст. Але й нема сумніву, що на Україні є нераз справжній земельний голод і дальший набуток землі від поміщиків в цілі поділу її відповідає сильній потребі сільського населення.

Треба тільки вказати на деякі народно-господарські сумніви проти поділу всіх без винятку великих земельних маєтків.

1) Де названі політичні й соціальні огляди не конче вимагають поділу великої земельної власності, треба признати бажаним удержання якогось числа більших добре загосподарених маєтків. Бо освічений управитель господарства, котрий має великий капітал, може швидше ніж власник-селянин присвоїти собі всі технічні поступи хліборобства. Проект закону передбачує також неподілене удержання інтенсивно ведених великих господарств в § 32. Такі господарства мають вести далі спілки або сільські громади по плянах, які затвердять земельні комітети. Але тут переочується, що на інтенсивних зразкових господарствах не можна господарити по одній схемі. Природа рільництва вимагає індивідуальної управи через самого відповідального господаря кожного зокрема, якому, правда, можна давати поради, але не треба робити примусових приписів.

Зрештою на великих господарствах показала ся також доброю велика аренда. Так пруські арендатори державних земель належать по найбільшій часті до наших найкращих хліборобів.

2) Деякі галузі земельної культури управляється доцільно тільки у великих розмірах. Так стоїть справа передовсім:

а) з лісами й пасовищами, бо їх господарка вимагає зовсім екстенсивної праці.

Але лісовим господарством може сама держава так само добре управляти, як можуть ним управляти громади та приватні люде під державним наглядом.

Пасовища треба б удержати яко спільну власність в деякім обсязі, яко підставу держання худоби малими й несамостійними власниками. Така спільна власність (громад-



ські пасовища-вигони) показала ся доброю також в Німеччині яко засіб суспільного зрівнання. Земельне законодавство Століпіна поступило на мою думку надто радикально в скасуванні громадських пасовищ і в сій точці треба його зреформувати.

б) Сільсько-господарські фабрики, зокрема цукрові фабрики з належними буряковими полями, можуть очевидно також управляти ся спілками або акційними товариствами тих, що ті поля оброблюють. Заходить тільки питанне, чи є між селянством потрібне до того знанне і вправа.

### III. До справи вивласнення великих маєтків.

Теорія й практика всіх культурних держав годить ся щодо того, що вивласнення можна допустити, коли важних поступів у народногосподарській організації й суспільнім розвитку не можна здійснити без такого примусового посягання на чужу власність. В таким разі загальний інтерес стає вище від приватного. Але так само згідні теорія і практика в жаданню, що передачу в інші руки добре набутої земельної власности й рухомого майна можна допустити тільки за повним відшкодуванням. Всяке инше поступованне прогрішуєть ся проти засад справедливости та слушности, як і проти народно-господарського інтересу. Сільський хлібороб, котрий набуває земельну власність понад припадаючу для нього в громаді пайку, може й повинен також дати за се відшкодування. Бо він через те набуває, завдяки більшому його доходу, упривилейоване супроти безземельного населення становище. Треба подбати тільки за те, щоб опроцентування ціни землі не було таке високе, щоб позбавило набувця нагороди за свою працю. З огляду на обтяження набувця довгом за землю, здаєть ся мені, російський селянський банк загально держав ся справедливих основ.

Думка, що кожний має однакове право користати з землі, стоїть в явній протирічності з природою землі, якої не можна побільшити, й її треба конче закинути, коли Україна хоче вступити на шлях поступу до найвищих ступнів людської культури:

### Закінченне.

Не говорю про гірниче, водне й комунікаційне право. Також замотаної справи власности міських і промислових куснів ґрунту не полагодив би я в кількох словах.



На поставлені редакцією часописи „Вістник політики, літератури й життя“ п'ять питань можна-б ось як відповісти по суті річи. Збираю разом:

1. Загальна конфіскація землі без відшкодування означає порушення добре набутих прав, розриває запевнену зв'язь між працею і доходом і означає тому паралізування господарських сил краю.

2. Скасування приватної земельної власності задержує сільське господарство та його доходи на низькім рівні або спихає його назад на такий рівень, бо воно і відбирає людям ініціативи можливість напружити власні сили і вступає в протирічність з принципом усякого сільсько-господарського поступу: видобути з землі більший дохід наслідком щораз досконалішої індивідуалізації та пристосовання до окремих місцевих умов оброблення землі та плекання рослин і домашньої звірини. Сим вимогам відповідний був би тільки такий ґрунт, який лишав би вільний і запевнений простір індивідуальному розумови й енергії.

3. Коли науковий соціалізм (Карло Маркс) спирається на розвиток у напрямі до концентрування великого господарства й ступневого усупільнення промислової праці, задумана Ц. Радою соціалізація землі хоче створити устрій, який проголошенням однакового права всіх на кусник землі прив'язує масу населення до землі. Через се спинює він поступ диференціації господарських класів і підкошує промисловий розвиток краю. Соціалізація землі без соціалізації на всіх інших полях народнього господарства й без одноцільної керми, яка дозволяла-б зайві в рільництві робітничі сили доставити промисловій праці, се протирічна половинність, тому на довго не можна її перевести, під народно-господарським оглядом вона безцільна. Для повної соціалізації всіх продукційних засобів недостає на Україні очевидно всіх передумов.

4 і 5. З того виходить, що періодичного поділу земельної власності по робітничій нормі не можна погодити з вимогами поступового народнього господарства. Щоб з другого боку вільна земельна власність не викликала великих суспільних нерівностей і класових конфліктів, нема чого побоювати ся, бо в сільськім господарстві в противенстві до промислового родинна господарка представляє безперечно найсильнішу продукційну форму. Доповнена спілковими організаціями, вона цілком доросла також до конкуренції з великим сільськім господарством, наскільки лише подбається про добру народню освіту й технічне виховання.

Розмірів селянського земельного володіння в нових громадах при земельній реформі не треба вимірювати відповідно до фактичної робочої сили поодиноких родин, але відповідно до вимог сільсько-господарської техніки. Орку сильними кіньми або волами мусить відбувати к о ж д е са м о с т і й н е господарство. Простір землі, який на се надаєть ся, залежить від земельних відносин, отже його треба різно вимірювати. Мої досвіди на Україні й в Німеччині виказують, що господарства завбільшки менше-більше 7 десятин зглядно гектарів, пересічно доброї землі, можна уважати за доцільну найменшу величину для са м о с т і й н и х господарств, себто таких, що працюють для продажі витворів. Одначе побіч са м о с т і й н и х господарств треба створити також малі господарства для ремісників і для сільських робітників, коли вони візьмуть ся за сю працю.

Але в істнуючих уже громадах з приватною власністю не можна буде завести якогось шаблону для переведення, тільки треба полишити вільній постанові власників довести до доцільної величини господарств і парцель шляхом вільного обороту землі.

---

---

В руках кожного Українця повинно найти ся  
дешеве виданне Союза визволення України:

Володимир Дорошенко

# УКРАЇНСТВО В РОСІЇ.

Новійші часи. З численними портретами, між иншим діячів, що  
відіграють найживішу роль в теперішнім українським русі.

Стор. 116.

— — —

Ціна К 2.40.

По представленню початків українського відродження, сорокових років з славним Кирило-Методіївським Брацтвом, 50, 60, 70 і 80 рр. з діяльністю Драгоманова автор можливо повно оповідає про оживленне українського руху перед першою революцією, здобутки першої революції й реакцію, дотягаючи своє оповіданне до воєнного часу включно.

---

---

## Найдешевша українська книжка!

Др. Льонгін Цегельський:

### **Русь - Україна а Московщина - Росія.**

Друге, перероблене виданне.

Книжка обіймає 128 стор. друку й має карту України,

 а коштує лише К 1.60. 

Кожен Українець мусить зазнайти ся з минушиною свого народу, мусить пізнати, за що славні наші діди проливали свою кров, чим був колись — не дуже ще давно — наш Рідний Край, наша Україна.

Коли якийсь гурток замовить зразу 10 або більше примірників, то за пересилку не буде нічого рахувати ся.

Найкраще присилати гроші наперед, бо посліплатою пересилка дорозша.

≡ **Bund zur Befreiung der Ukraina.** ≡

Wien, VIII., Josefstädterstraße 79.



**Купуйте дешеві й загально-доступні видання  
Союза визволення України:**

	К. С.
1. В. Антонович. Хмельниччина в повісті Г. Сенкевича . . . . .	—80
2. М. Богданович. Білоруське відродження . . . . .	—80
3. Іп. Бочковський. Фінляндія та фінляндське питання . . . . .	2'40
4. Вяч. Будзиновський. Як Москва нищила Україну . . . . .	1'20
5. М. Возняк. Наша рідна мова. З 18 портретами . . . . .	—40
6. Памяти Івана Франка. Опис життя, діяльності й похорону. Зладив М. Возняк. З 12 малюнками . . . . .	2'—
7. Вол. Гнатюк. Національне відродження австро-угорських Українців (1772—1880 рр.) . . . . .	1'60
8. Вол. Гнатюк. Українська народня словесність. . . . .	2'—
9. Prof. M. Hruschewskyj. Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung (Укр. справа в історичнім розвитку) . . . . .	1'—
10. М. Грушевський. Якої автономії і федерації хоче Україна . . . . .	—80
11. В. Дорошенко. У відповідь напасникам. . . . .	1'—
12. Вол. Дорошенко. Українство в Росії. Найновіші часи. З чис- ленними портретами . . . . .	2'40
13. Памяткова книжка Союза визволення України з 103 іл. . . . .	5'—
14. М. Капельгородський. Мої пісні . . . . .	2'—
15. О. Кириленко. Українці в Америці . . . . .	1'—
16. G. Cleinow. Das Problem der Ukraine . . . . .	1'—
17. В. Короленко. Як упала царська влада в Росії . . . . .	1'20
18. О. Кобець. В Тарасову ніч. З образками . . . . .	1'—
19. О. Кобець. З великих днів. З образками . . . . .	1'—
20. М. Кордуба. Північно-західна Україна . . . . .	4'—
21. М. Кордуба. Територія і населення України . . . . .	4'—
22. Др. І. Крип'якевич. Українське військо. З малюнками . . . . .	—80
23. Dr. E. Lewuskyj. Galizien . . . . .	1'20
24. Др. Е. Левицький. Листи з Німеччини . . . . .	1'60
25. Др. М. Лозинський. Галичина в життю України . . . . .	1'20
26. М. Лозинський. Іван Франко. З портретом Ів. Франка . . . . .	2'—
27. Др. М. Лозинський. Михайло Павлик . . . . .	—80
28. Др. Осип Назарук. Слідами Українських Січових Стрільців. З малюнками . . . . .	7'—
29. Др. Іван Пулюй. Ukraina und ihre internationale politische Bedeutung . . . . .	1'60
30. St. Rudnyckyj. Ukraina. Land und Volk. Бр. 20'— в полотні . . . . .	24'—
31. О. Скоропис-Іолтуховський. Значіння самостійної України . . . . .	—40
32. Проф. С. Томашівський. Церковний бік української справи . . . . .	—60
33. М. Trotzkyj. Die ukrainische national-politische Bewegung . . . . .	1'—
34. М. Троцький. Литовці . . . . .	—80
35. М. Троцький. Як прийшло в Росії до революції . . . . .	1'20
36. V. Choma-Dovski. Ukrajina i Ukrajinci (по хорватськи) . . . . .	2'—
37. Др. Л. Цегельський. Русь-Україна і Московщина-Росія . . . . .	1'60
38. Др. Андрій Чайковський. Петро Конашевич Сагайдачний . . . . .	—30
39. Чужинці про українську справу . . . . .	—80
40. Т. Шевченко. Кобзарь. 2-ий випуск . . . . .	2'—
41. Проф. І. Шишманов. Роля України в болгарськім відродженню . . . . .	—40

Набувати можна отсі всі книжки в Адміністрації видань Союза визволення України. **Wien, VIII., Josefstädterstr. 79, II, St., T. 6.**

Ціна 50 сот.